

מהתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

יהוה לב המועדים

הלכות והליכות בענין כל נדרי - מעריב

תפלה זכה

הטעם שתקנו לומר כל נדרי בערב יו"כ

משום דקימ"ל כל עבירות שבתורה אם עשה תשובה יו"כ מכפר, חוץ מעוון נדרים שאם נדר שיתן צדקה אינו מתכפר לו עד שישראל נדרו, ואם זוכר הנדר מקימו, ואם אינו זוכר הנדר הוא נענש מחמת הנדר לכן תקנו להגיד כל נדרי ולהפך הנדרים מיד ביו"כ (שבלי הלקט בשם רבינו ישעיה).

הטעם שתקנו לומר ביום כיפור ולא בראש השנה - לפי שביום כיפור במלים ממלאכה לגמרי אפי' ממלאכת אוכל נפש המותרת בראש השנה ואז יש התקבצות גדולה יותר מראש השנה (רא"ש נדרים ס"ג נ"ה, מטה משה תתסד).

נוהגים לומר "כל נדרי" בעוד יום (שוש"ע תרי"א)

והטעם שמתחילים מבעוד יום: אע"פ שסוברים כר"ת שמתנים על להבא ואי"ז התרת נדרים לשעבר, מ"מ דומה קצת להתרת נדרים והתרת נדרים אסור בשבת ויום טוב כמבואר בשבת (קנ"א ע"א) וה"ה שאסור ביו"כ (משנ"ב תרי"ט ס"ק ה). וכתב בספר זה השולחן דמ"מ סג' שפעם אחת יאמרו מבעוד יום כיון שבפעם הראשונה יצאו ידי חובת התרת נדרים ושאר הפעמים שאומרים הוא לחיזוק הענין ולכן א"צ לאומרם מבעוד יום (אות תרי"ט).

סדר התפילה

נהגו שהגדול שבקהל מוציא שני ספרי תורה מהארון, יש הנוהגים להוציא ג' ספרים כנגד ג' פעמים שאומרים כל נדרי, ויש מוצאים ז' ספרים והטעם כנגד ז' פעמים שאומרים ה' הוא האלהים, ויש שמוצאים כל הספרים שבהיכל (אלף למטה תרי"ט טו) והטעם משום שחוששים לפגם הספרים הנשארים (כ"ה תר"ט טז), ונותנים אותם ביד חשובי הקהל ונעמדים אחד מימין החזן והשני לשמאלו, ולאחר כל נדרי מסתובבים עם הספר מסביב הבימה וכל הציבור מנשקים את הספר ומבקשים מחילה על מה שפגמו בכבוד הס"ת (מטה אפרים תרי"ט ז).

לפני כל נדרי אומרים "תפילה זכה" שהיא וידוי על עונותיו, וכן על עבירות שבין אדם לחברו ואומר שמוחל לכולם ומבקש מה' מחילה וסליחה על מה שעשה ושייתן בלב כולם שגם ימחלו לו על מה שעשה להם, וקבלת קדושת היום וה' עיניים (חיי אדם קמד סע' ב), וגם נשים יאמרוהו (הנריש"א אוה"ל).

ונכון שלא יקבל על עצמו קדושת יו"ט עד אחרי כל נדרי, לפי שאחר שקיבל על עצמו קדושת היום אינו יכול לומר כל נדרי (אישי ישראל תשובת הגר"ק תשו' שעה).

הטעם בתפילה זו אע"פ שהתירו במנחה

לפי שנחלקו הפוסקים מתי צריך להתודות, י"א קודם סעודת המפסקת, וי"א שגם אחר סעודה המפסקת קודם חשיכה (רמב"ן) והטעם כדי שיכנס ליום הקדוש בתשובה ולא יהא שהות לחטוא בין הודוי לתחילת זמן הכפרה, ורק משום חשש שתטרף דעתו תקנו לומר במנחה, וכתב השל"ה וראוי להחמיר גם לדעת זו ולכן נהגו לומר תפילה זכה (משנ"ב תר"ט ס"ק א).

צורת האמירה - יש לומר תפילה זכה בעמידה (עכ"פ את חלק הודוי) והטעם דהוי מדין וידוי, ויודוי דינו בעמידה (פר"ח תרו, חו"מ השני תר"ז ג).

סדר תפילה זכה - החפץ חיים תיקן לומר תפילת בן אדם לחברו תחילה ולא בסופו כפי שנתקן תחילה לפי הוא חלק חשוב בתפילה שהרי עבירות שבין אדם לחברו אין יו"כ מכפר עד שירצה את חברו (וימא פח ע"ב). ואין האומר מספיק לאומרו.

כל נדרי

יום כיפור נפתח בתפילת כל נדרי שבה אנו אומרים כעין התרת נדרים, שמבטלים את הנדרים שקיבלנו על עצמנו, וכן מבטלים מכאן ולהבא את כל הקבלות שנקבל על עצמנו שיהיו בלי נדר ומבטלים.

לקנות פתיחת הארון – בכתבי האר"י מובא שמצווה גדולה לקנות הוצאה ס"ת ראשון אפילו בממון רב ויאחז בעת אמירת כל נדרי והעיקר שיחבק וינשק הס"ת ויפייס אותה על מה שפגם בה (הובא באלף המגן תריס יח).

החזן אומר ג' פעמים "על דעת המקום ועל דעת הקהל אנו מתירים להתפלל עם העבריינים" – אלו שעברו על דברי תורה (שו"ע תריס א). והטעם שאומרים שמתירים להתפלל עם העבריינים: לפי שבגזרות שהיו על ישראל היו אנוסים שהיו מתנהגים בחוץ כגונים ובסתר היו כיהודים, וביום כיפור היו כולם מסכנים עצמם ומגעים להתפלל בציבור ובשבילם תקנו שמתירים להתפלל עם העבריינים שהם מתנהגים מחמת האונס כעבריינים כל ימות השנה, והשאירו את הנוסח גם היום לפי שגם היום יש עבריינים שרק ביו"כ מגעים להתפלל.

טעם נוסף: תפילה זו היא תפילה להתיר לעבריינים להתפלל ומי הם העבריינים האלו שעוברים על גזרות וחרמות של הקהל ואע"פ שלא ביקשו להתיר להם אנו מתירים להם משום דאמרינן (בכריתות ו ע"ב) כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית והראיה שהרי חלבנה ריחה רע ובכל זאת היא באה עם סמני הקמורת (לבוש תריס א, משנ"ב שם ס"ק א).

הטעם שעומדים ב' אנשים ליד החזן

לפי שצריך להתיר להתפלל עם העבריינים וא"כ מצטרף החזן עם שני אנשים להתיר את הנדר דאי משום כל נדרי הם עומדים אין צריך לעשות תנאי על נדר עם שלושה אלא כל אחד מתנה לעצמו (לבוש תריס א).

טעם אחר: משום דאיתא במסכת סופרים הלכה י"ג שאינו מן המבוחר שיעמד השליח ציבור לבדו על העמוד, אלא שיעמדו שתיים לצידו אחד לימינו ואחר לשמאלו כנגד האבות, והא דאין נוהגים כן כל השנה לפי שטרודים העם במלאכתם, והשתא מאימת הדין נוהגים לעמיד ב' אנשים (אוצר כל מנהגי ישורון).

הטעם שאומרים "כל נדרי" בארמית

לפי שנתקנה בבבל, שעיקר לשונם היא ארמית, ורצו שכל הקהל יבינו הלשון (לבוש תריס א).

הטעם שתקנו את כל נדרי בלשון יחיד והטעם שכל אחד ואחד צריך לומר זאת עם הש"ץ

לפי שכל נדרי הוא תנאי על הנדרים הבאים שנה הבא ואין השליח ציבור יכול להוציא ידי חובה תנאי של אחרים לכן נתקן בלשון

יחיד שכל אחד ואחד צריך לומר זאת, ומטעם זה צריך לומר יחד עם הש"ץ (לבוש תרי"ט א, משנ"ב שם ד).

נוסח התפילה – הטור (תריס א) מביא שיש לומר "מיום כיפורים שעבר עד יום כיפור זה וכו'" והיתה הכוונה להתיר מה שנדרו ונשבעו בשנה שעברה

ומקשה רבינו תם מה מועיל עכשיו התרה על נדרים של שנה שעברה, וכתב שצריך לומר "מיום כיפורים זה ועד יום כיפורים הבא עלינו למובה" והכוונה שנודר על הנדרים מכאן ולהבא ומהני התנאי אם אינו זכור התנאי בשעה שנדר אחר כך (משנ"ב תריס ס"ק ב).

הטעם שאומרים ג' פעמים

שכך לשון התלמוד כמו שמצאנו שאומר בהפרת נדרים ג"פ מותר לך וכן ג"פ מופר לך, וכן שנינו במנחות (פה ע"א) מגל זה מגל זה ג"פ וכן אקצור אקצור ג"פ (בית יוסף תריס א).

טעם אחר: לפי שכל הטעם שאומר השליח ציבור תפילה זו כדי להזכיר לציבור שיאמרו גם הם ויתנו על הנדרים של השנה הבאה ושמא יש אדם שאיחר ולא שמע פעם ראשונה או אדם שלא נתן דעתו בפעם הראשונה וישמע בפעם השניה ושמא גם לא שמע בפעם השניה וישמע בפעם השלישית וזה הטעם שמגביה קולו מפעם לפעם כדי שישמעו כולם ויתנו ליבם לפי שאין תנאי של החזן מועיל בשבילם (בית יוסף תריס א בשם ראב"ן, לבוש תריס).
טעם אחר: כי כשאומרים ג"פ הענין מתפרסם יותר (סמ"ג).

הטעם שמגביה קולו מפעם לפעם (שו"ע תריס א בשם מהר"ל שם ו)
לפי שפעם ראשונה דומה לאדם שמתוכם להכנס בהיכל המלך ולבקש פרס מאת המלך וירא מהתקרב אליו ומדבר בחשאי ופעם השניה יגביה קולו מעט וכן בפעם השלישית יגביה קולו יותר כאדם בין בית שהורגל להיות מבאי המלך ולבו גם בו בהקרבו אליו ונכון לכו לשמוע הדבר (רבינו שמחה במחזיו הובא בספר כש"ט).

"ונסלח לכל" – ואומרים ג' פעמים הש"ץ והציבור "ונסלח לכל עדת בני ישראל ולגר הגר בתוכם כי לכל העם בשגגה" ביאור: שיהא נמחל לכל עדת בני ישראל וגם לחטאים של הגר שגר בתוכינו על שעברו על נדריהם (אבודרהם) כי כל מה שעשו העם עשו בשגגה.

ואומר הש"ץ "סלח נא לכל העוון העם הזה.... ושם נאמר" והציבור עונה ג' פעמים "ויאמר ה' סלחתי כדברך" והטעם באמירת ג' פעמים ונסלח לפי שבהתרת נדרים יש לומר ג' פעמים מותר לך (לבוש, מט"א)

ברכת שהחינו

ומברך ברכת "שהחינו" (שו"ע תרי"ט א) והטעם: משום דהוי דבר הבא מזמן לזמן וכל שבא מזמן לזמן מברכים עליו זמן (לבוש תרי"ט).

והציבור לא יכוון לצאת ידי חובת השליח ציבור ויאמר בשקט ונהגו לומר בקול, וישתדל לגמור מהר כדי שיוכל לענות על ברכת הש"ץ אמן, ומ"מ יש לש"ץ לכוון להוציא ידי חובה מי שרוצה לצאת ידי חובה (משנ"ב תרי"ט ס"ק ג).

הטעם שאין הציבור יוצאים ידי חובת "שהחינו" מהחזן

לפי שיש שאינם מתכוונים לצאת או שיש שאינם שומעים קולו של החזן לכן נהגו שכל אחד יברך לעצמו (ערוך השולחן תרי"ט).

נשים בברכת שהחינו – נשים שבירכו שהחינו בשעת הדלקת הנרות בבתיים יזהרו שלא לברך שנית בבית הכנסת (ח"א קמ"ו, מטה אפרים תרי"ט יג) דיש בזה משום איסור ברכה לבטלה דכבר יצאה בברכת שהחינו בהדלקת נרות שקבלה יו"כ עליה (אלף למטה שם כא).

הטעם שאין מברכים "שהחינו" על הכוס ככל יו"ט

לפי שכשמברך על הזמן מקבל עליו קדושת יו"כ אע"פ שמברך מבעוד יום ונאסר במאכל ושתיה (טור תרי"ט א, משנ"ב שם ס"ק ד).

והטעם שלא אומרים שיברכו ולא ישתו הכוס משום דקימ"ל (ברכות נב ע"א) המברך על הכוס צריך שישתה ממנו או הוא או אחר (בית יוסף תרי"ט ז).

והטעם שלא נותנים לקטן שישתה – משום שהוששים שמא יגדל יבוא לשתות מכוס של ברכה ואסור, ואע"פ שמאכלים קטן ולא חוששים שמא יאכל גם כשיגדל, שאני כוס של קידוש זה לפי שהקטן אינו צמא אלא נותנים לו לשתות ויחשוב שיש מצוה לשתות כוס זה גם שיהיה גדול משא"כ באכילה שהוא לצורכו, ולא דמי לברית שקטן שותה משום שאינו קבוע בכל שנה לא חוששים דלמא אתי למיסרך (טור תרי"ט א, משנ"ב ס"ק ד).

והטעם שמברכים "שהחינו" קודם "ברכו"

לפי ש"שהחינו" מברכים קודם עשית המצווה ובשאר ימים טובים שהמצווה היא אכילה ושתיה אומרים בסעודה, משא"כ ביו"כ שברכו היא קבלת היו"ט והשירות והתשבחות שבמערב הם עיקרי היום וכאכילה ושתיה לכן אומרים לפני ברכו (לבוש תרי"ט א).

הטעם שתקנו לומר שהחינו בבית הכנסת

מעיקר הדין כל אחד יכול אומרו בכל מקום שירצה, והטעם שקבעו לומר בבית הכנסת בכל נדרי לפי שאם אין מקום קבוע לאומרו חישנין שמא יבוא לידי שיכחה (לבוש תרי"ט א).

מעריב

בתפילת מעריב ולמחרת בשחרית אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בקול רם.

והטעם – לפי שמצינו במדרש שעלה משה רבינו למרום שמע למלאכי השרת שהיו מקלסים לקב"ה בשכמל"ו, והורידה לישראל וצוה להם לאומרו בחשאי, משל לאדם שגנב חפץ מפלטרין של מלך ונתנו לאשתו אמר לה אל תתקשמי בו אלא בצנעא בתוך ביתך, לכן כל השנה אומרים אותו לחש, אבל ביו"כ שאנו כמלאכי השרת אומרים בפרהסיא ובקול רם (טור תרי"ט ב, משנ"ב שם ס"ק ח).

נשים "בברוך שם" – נשים לא אומרות בשכמל"ו בקול, והטעם: לפי שלא שייך בהם דומים למלאכים (גור אריה או"ח ס' פב) כמו שמצאנו לגבי עמידה כתב בשו"ע שיש עומדים על רגלם כל היום והלילה והטעם להיות דוגמת המלאכים וכתב המשנ"ב (תרי"ט יג) נשים לא יעמדו וכתב בשערי ציון הטעם (שם יט) כי אין יכולין להדמות להם. **ולמעשה** נהגו שגם הנשים אומרות בקול רם (הגר"ש"א הלכות והליכות תשרי עמוד 19).

סליחות ופיוטים – מנהגינו להאריך בסליחות ותחנונים ובשאר שבחים ותשבחות והטעם לפי שהם עיקר מצות היום והם במקום אכילה ושתיה של שאר ימים טובים (לבוש תרי"ט ס"א).

בתפילת מעריב לפני הקדיש יש שנהגו לומר (תהלים כד) "לדוד מזמור לה'" וכי' (מטה אפרים תקפ"ג), ויש שלא נהגו לאומרו וכן מנהג הגאון

והטעם באמירת מזמור זה – לפי שבמזמור זה נאמר פעמים השאלה (שם י) "מי הוא זה מלך הכבוד", ובימים אלו אנו ממלכים עלינו את מלך הכבוד מלך מלכי המלכים הקב"ה (ספר חרדה בשם יעב"ץ).

בסגולותיו – מי שאומר זאת מובטח לו שלא יחסר מזונותיו כל השנה (מטה אפרים שם קיצור השל"ה ר"ה בשם השערי ציון).

"אדון עולם" – נהגו לשיר אדון עולם אחר תפילת מעריב

והטעם באליה רבא מביא בשם ר' יהודה החסיד ורב האי גאון שכל מי שמכוון באמירת "אדון עולם" ערב אני בדבר שתפילתו נשמעת ואין שטן מקטרג על תפילתו ואין לו שטן ופגע רע בתפילתו ואויביו נופלים לפניו ומזה הטעם נהגו לשיר בר"ה ויו"כ אחר התפילה "אדון עולם" (אלף למטה תקפ"ב). ויש מקומות שלא נהגו לאומרו.

שיר היחוד

בסיום תפילת מעריב אומרים את שיר היחוד של כל השבוע והטעם: לפי ששיר היחוד הוא קדוש מאוד לאלהיו, וקבעו לומר בלילה כדי שידעו הכל כנגד מי מתפלל ביום כיפור (הקדמת פירוש שיר היחוד בסידור טרייטל רנה).

והטעם שאינו נחשב כמספר שנחו של מקום יותר מדאי (כדאיאת במגילה יח ע"א) לפי שיום זה קבוע לספר בשבחו של מקום, כי בני אדם נחשבים ביום זה כמלאכים ומן הראוי שביום זה יתנו שבת לקב"ה (מהר"ל בספרו נתיבות עולם נתיב העבודה יב).

ד' פרקי תהילים וק"ש שעל המיטה

ד' פרקי תהילים – כתב השל"ה (מסכת יומא) קודם שישן יאמר ד' פרקים ראשונים של ספר תהילים והטעם משום שמצילים מן החטא, ובלילה הזה שאנו דומים למלאכים צריך להזהר מכל טומאות ובפרט מזה החטא (הובא במשנ"ב תריס"ב ס"ק יד).

ק"ש על המיטה – אמירת בשכמל"ו בקול רם – יש שאמרו לומר לחי' כמו בכל השנה (הגר"ח קניבסקי הובא בספר שכב כארי עמוד קסג), ויש שאמרו לומר בקול רם (נשמי גבריאל יו"ב פרק לב י).

יו"כ שחל בשבת

יו"כ שחל בשבת אין אומרים פזמון לכה דודי אלא "מזמור שיר ליום השבת" ו"הי מלך".

הטעם: לפי שנאמר בו פני שבת נקבלה, והוי כמבייש את יו"ט שדווקא פני שבת ולא יו"ט וכיון שאין אומרים לכה דודי אין אומרים גם מזמורים שלפניו שאלו לא באו אלא בשביל קבלת שבת, לצאת לקראת השבת הנקראת כלה (בית דוד לר' יוסף דוד משאלנקי ח"א סימן דסד). טעם נוסף: לא פלוג מיו"ט שחל להיות בערב שבת (לבוש ער, מנהגים כא, משנ"ב ער ס"ק ד).

נוסח ספרד – אומרים בלכה דודי שתי בתים ראשונים ושתי בתים אחרונים, והטעם: משום שיו"ט הוא זמן של שמחה ואין לעורר בו אבלות על איחור הגאולה שזהו תוכן הפזמונים האמצעים קומי צאי, התעוררי, משא"כ ב' פזמונים הראשונים והאחרונים תוכנם הוא לקבל את השבת (אלף המגן תרכה נו).

לכוון במקדש השבת

יו"כ שחל בשבת חייב בקידוש מן התורה אלא שיוצאים ידי חובה בתפילה שאומר מקדש השבת (רע"א על שו"ע או"ח ריש סי' רעא) ובהנהגת חת"ס הוסיף כיון שמצוות צריכות כוונה צריך כל אחד בשמסיים ברכת מקדש השבת לכוון לקיים מצוות עשה "זכור את יום השבת לקדשו" (לוח א"י, הליכות שלמה פרק רביעי ה"ד).

ויש שכתבו ללמד זכות למי שאינו מכוון לפי שביו"כ אין קידוש על הכוס ולכן אף בלא קידוש יוצא ידי חובת קידוש אף בלי כוונה מיוחדת מהת' על ידי תפילתו (שו"ת הר צבי ח"א ה קנא)

פסוק "כי ביום הזה" – לנוהגים לומר בכל שבת לפני שמו"ע פסוק "ושמרו בני ישראל את השבת" ביו"כ אומרים פסוק "כי ביום הזה" (תהילים פא ד). וכשחל בשבת מקדימים ושמרו והטעם: לפי שתדיר קודם (מטה אפרים תריט).

שמו"ע – רצה במנוחתנו אין אומרים בשמו"ע "אלוקינו ואלוקי אבותינו מחל לעונותינו את המילים רצה במנוחתנו" והטעם: לפי שהוא יום תענית ואין כל כך רצון במנוחתנו (לבוש תריט משנ"ב שם ס"ק ז). ובברכת מעין שבע אומרים רצה במנוחתנו (לוח א"י, ה"ש פרק ד' ג) והטעם: לפי שהיא תפילה שכל שבתות השנה (עמרת זקנים תריט).

ברכת "מעין שבע" – אומר "המלך הקדוש שאין כמוהו" (מטה אפרים תקפב ג) והטעם לפי שימים אלו ימי דין שהקב"ה יושב ודן את העולם ומראה מלכותו וממשלתו שהוא בכל משלה (לבוש שם ב).

מקדש השבת – ברכת מעין שבע הותם "מקדש השבת" ולא מזכיר יו"כ (שו"ע תריט ג), והטעם שאלמלא שבת לא היה ש"ץ יורד לפני התיבה שלא נתקנה אלא בשבת מפני סכנה ואינה מעיקר חיוב תפילה ואין בה חיוב לקדושת היום ונמצא שלא נתחייב בה היום כלל (סדר ר"ע גאון קסד, משנ"ב תריט ס"ק יא).

"אבינו מלכנו" – אין אומרים "אבינו מלכנו" בתפילות של יו"כ (חוץ מנעילה) (שו"ע תריט ג) והטעם: לפי שאין מבקשים בקשות בשבת. (ר"ן ר"ה פ, רמא תקפד-א). טעם נוסף: לפי שנתקן כנגד תפילת שמו"ע של חול, וכשחל יו"כ בחול אם לא היה יו"כ היו אומרים אלו הברכות עצמם ועכשיו שחל בשבת משלימים אותם בשינוי על ידי אבינו מלכנו, אבל כשחל בשבת אפילו לא היה יו"כ לא היו אומרים אלו הברכות כך גם כשחל יו"כ בשבת אין אומרים א"מ (לבוש תקפה-ב).

תפילת נעילה – בנעילה אומרים אבינו מלכנו, יש כתבו הטעם לפי שכבר יצא שבת (לבוש תרכה ה) וא"ר (שם) מביא בשם מג"א (תרכג ס"ק ג) דאף שעדיין יום אומרים, כיון שהוא גמר דין.

לבקש בקשות פרטיות

אע"פ שאסור לשאול צרכיו בשבת יו"כ שחל בשבת מותר להוסיף בקשות בשמו"ע אחר אלוהי נצור (הליכות שלמה תפלות ימים הנוראים פרק יז יא, הגריש"א לקנות חכמה 5 עמוד 20).